หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

ก. ความเป็นมาของปัญหา

รอยพระพุทธบาทเป็นที่เคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนชาติต่าง ๆ มีประเทศอินเดีย ลังกา พม่า เขมร และไทย เป็นต้น เชื่อกันว่า พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานรอยพระบาทของพระองค์ไว้ ๕ รอย คือ ๑. ที่ภูเขาสุวรรณมาลิก ๒.ที่ภูเขาสุวรรณบรรพต ๓.ที่ภูเขาสุมนกูฏ ๔.ที่โยนกบุรี ๕.ที่หาดในลำน้ำนัมมทานที หรือนิมมทานที[1]

รอยพระพุทธบาทที่มีหลักฐานทางตำนานแน่นอน คือ รอยพระพุทธบาทที่ภูเขาสุมนกูฏ ประเทศลังกา คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพญามณีอักขินาคราช ที่แม่น้ำกัลยาณี ในประเทศลังกา แล้วเสด็จไปประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่ภูเขาสุมนกูฏ[2] รอยพระพุทธบาทแห่งนี้จึงเป็นที่เคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนในประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ เช่น พม่า และไทย เป็นต้น และได้จำลองแบบรอยพระพุทธบาทที่ภูเขาสุมนกูฏ ไปสร้างรอยพระพุทธบาทขึ้นในประเทศของตน เช่น ในสมัยสุโขทัย มีการสร้างรอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง ได้แก่ รอยพระพุทธบาทที่ภูเขา

---

[1]พระศาสนโสภณ, สวดมนต์แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (พระนคร: มหามกุฏราช-วิทยาลัย, ๒๔๙๕), หน้า ๔๔.

[2]Mhv. P. 10, 1 : 77

สุมนกูฏ ในเมืองสุโขทัย รอยพระพุทธบาทที่เมืองศรีสัชนาลัย และรอยพระพุทธบาทที่ภูเขานางทอง เมืองบางพาน[๑] เป็นต้น รอยพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยนี้ เป็นการสร้างเลียนแบบรอยพระพุทธบาทที่ภูเขาสุมนกูฏในประเทศลังกา ดังจะเห็นได้จากการตั้งชื่อภูเขาที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทว่า ภูเขาสุมนกูฏ[๒]

ส่วนรอยพระพุทธบาทที่ภูเขาสัจจพันธ์ หรือภูเขาสุวรรณบรรพตนั้น ฝ่ายไทยว่าอยู่ที่ตำบลชุนโขลน อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี แต่ฝ่ายพม่าก็อ้างว่า รอยพระพุทธบาทที่ภูเขาสุวรรณบรรพตคือ รอยพระพุทธบาทที่มณฑปเจดีย์ชเวเสดเตา ในป่าเมืองมืนบุ[๓]

รอยพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรีนี้ นับเป็นปูชนียสถานที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของไทย มีประชาชนพากันไปนมัสการกันอย่างเนืองแน่น โดยเฉพาะในงานนมัสการรอยพระพุทธบาทประจำปี ตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำ ถึงแรม ๑ ค่ำ ในเดือน ๓ และเดือน ๔ พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นลำดับมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการรอยพระพุทธบาททุกพระองค์[๔]

การนมัสการรอยพระพุทธบาทเป็นไปเพื่อเพิ่มศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธบาทเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึงองค์พระพุทธเจ้า ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่า

---

[๑]ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), หน้า ๗๐.

[๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

[๓]พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๗ : ๑๕.

[๔]ตรี อมาตยกุล, ประวัติเมืองสำคัญ (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๒๑๗ - ๒๑๘.

ความศรัทธาของคนเกิดขึ้นไม่เหมือนกัน เปรียบเหมือนอย่างคนใช้นาฬิกาสังเกตเวลา ผู้ใดมีสติกำหนดเวลาธุระของตัวนั้นคงอยู่แล้ว ถึงใช้เชือนาฬิกาเงียบคือนาฬิกาพก เป็นต้น ก็พอประโยชน์ แต่คนบางชนิดความกำหนดไม่แม่นยำได้เหมือนเช่นนั้น ก็ต้องใช้นาฬิกาตี นาฬิกาปลุก เมื่อถึงกำหนดถึงสติยังไหลเลออยู่ เสียงระฆังสัญญาฬุมโมงนั้นก็จะตีเตือนให้ระลึกขึ้นได้ทันทวงที จึงไม่เสียกิจธุระของตน พระพุทธบาทนี้เหมือนดังระฆังนาฬิกา สำหรับตีเตือนสติของคนบางจำพวกให้เกิดเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนาได้[๑]

นอกจากเป็นสิ่งที่เคารพบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว การบูชาพระพุทธบาทยังเป็นเหตุให้เกิดศิลปะ ประเพณี และวรรณคดีอีกด้วย เช่น เป็นต้นเกิดประเพณีลอยกระทงหรือพระราชพิธีจองเปรียงอันมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังปรากฏในหนังสือเรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ว่า "ถึงการกำหนดนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ พระราชพิธีจองเปรียงแล้ว ก็ให้กระทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุทอุทิศสักการบูชาพระพุทธบาทนัมมทานที"[๒] ทางด้านวรรณคดี มีวรรณคดีอันเกี่ยวเนื่องกับการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี เช่น บุณโณวาทคำฉันท์ของพระมหานาควัดท่าทราย และนิราศพระบาทของสุนทรภู่ เป็นต้น

นอกจากนี้การสร้างรอยพระพุทธบาทอื่น ๆ ในประเทศไทย ยังประกอบด้วยศิลปลายภาพ นับเป็นโบราณวัตถุที่สำคัญอย่างหนึ่งของไทย เช่น รอยพระพุทธบาทสัมฤทธิ์จากวัดพระเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันประดิษฐานไว้ในพิพิธภัณฑสถาน

---

[๑] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เทศกาลพระบาท (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑), หน้า ๔. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายเยี่ยม กงกะนันทน์ ณ เมรุวัดอ่างแก้ว อ.ภาษีเจริญ จ.ธนบุรี ๗ ธันวาคม ๒๕๑๑)

[๒] นางนพมาศ, นางนิพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. (พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๙๙ - ๑๐๐.

แห่งชาติ กรุงเทพมหานคร[๑]

ลวดลายที่ปรากฏบนรอยพระพุทธบาทโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทย พม่า และเขมร ได้แก่ มงคล ๑๐๘ ในประเทศไทยเรื่องมงคล ๑๐๘ เป็นที่รู้จักกันมานานแล้ว ดังจะเห็นได้จากบทสวดมนต์ภาษาไทยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบันทึกประทานพระยาอนุมานราชธน มีข้อความกล่าวถึงลวดลายมงคล ๑๐๘ ดังต่อไปนี้

> แก้กอนนี้มียายแก่สวดมนต์เปนภาษาไทย คำสวดนั้นก็ไม่ใช่เลวไปทีเดียว ดูจะเปนบูรูแตง จะให้ตัวอย่างเท่าที่ฉันจำได้แต่เล็กน้อย เช่น ไหวพระพุทธบาทพรรณนาลายลักษณมีว่า ยังมีกินนร รำฟ้อนซอนกัน นาคราชผาดผัน เลนนำนที ยังมีปาหิมพาน ขอบเขาจักรวาฬ วินันตกคิรี[๒]

ข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า คนไทยรู้จักพระพุทธบาทที่มีลวดลายมงคล ๑๐๘ อย่างซึมซาบ ถึงกับมีบทสวดเฉพาะบูชารอยพระพุทธบาท นักปราชญ์ท่านหนึ่งไม่ปรากฏนามได้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลขึ้น เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้มองเห็นธรรมะในรอยพระพุทธบาท ผู้รจนาได้ตีความรูปมงคล ๑๐๘ ในด้านธรรมาธิษฐาน โดยอธิบายเป็นพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เช่น หอก หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ เขาสิเนรุ หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ทรงหวั่นไหวตามโลกธรรม ๘ ปลาทองทั้งคู่ หมายถึง พระอัครสาวกทั้งคู่คือ พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร เป็นต้น

---

[๑]สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปสุโขทัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๓๐.

[๒]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกความรู้ต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ประทานพระยาอนุมานราชธน, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), ๒ : ๓.

ดูบทเต็มในภาคผนวก ข.

โดยเหตุที่พระพุทธบาทเป็นที่สักการบูชา เป็นเหตุให้เกิดวัฒนธรรม ศิลปะ จนถึงได้มีการรจนาคัมภีร์เกี่ยวกับเรื่องนี้ขึ้นโดยตรง จึงควรศึกษาวิจัยคัมภีร์ดังกล่าว และเนื่องด้วย คัมภีร์พุทธบาทมงคลนี้มีแต่ฉบับที่จารภาษาบาลีด้วยอักษรขอมและมอญ เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยจึงได้นำคัมภีร์นี้มาชำระตรวจสอบและแปลเป็นภาษาไทย เพื่อวิเคราะห์ความคิดเรื่องพระพุทธบาทอันจะทำให้ทราบความคิด ความเป็นมา ลักษณะลวดลายของพระพุทธบาทอย่างละเอียด รวมทั้งจะได้ศึกษาภาษาและสำนวนของคัมภีร์ดังกล่าวด้วย

ข. <u>วัตถุประสงค์ในการวิจัย</u>

๑. เพื่อชำระตรวจสอบต้นฉบับตัวเขียนอักษรขอมและอักษรมอญของคัมภีร์พุทธบาท-มงคลเท่าที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติให้ได้ต้นฉบับที่ถูกต้องใกล้เคียงกับต้นฉบับเดิมมากที่สุด

๒. เพื่อแปลคัมภีร์พุทธบาทมงคลที่ชำระตรวจสอบแล้วเป็นภาษาไทย

๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สำนวนการเขียนและภาษาในคัมภีร์พุทธบาทมงคล

๔. เพื่อศึกษาความคิดเรื่องพระพุทธบาท

ค. <u>ขอบเขตในการวิจัย</u>

คัมภีร์พุทธบาทมงคลที่ใช้ในการชำระตรวจสอบมี ๘ ฉบับ มีความยาวฉบับละ ๒ ผูก ในการวิจัย ผู้วิจัยจะชำระตรวจสอบและแปลคัมภีร์พุทธบาทมงคล วิเคราะห์ลักษณะคัมภีร์ใบลาน ข้อบกพร่องในการจาร ลักษณะสำนวนการเขียนและภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พุทธ-บาทมงคล สันนิษฐานสมัยที่รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคล และวิเคราะห์ความคิดเรื่องพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าว

ง. <u>วิธีการดำเนินการวิจัย</u>

๑. รวบรวมคัมภีร์พุทธบาทมงคลตัวอักษรขอมและมอญที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร แล้วนำมาปริวรรตเป็นตัวอักษรไทย

๒. ชำระตรวจสอบคัมภีร์พุทธบาทมงคลโดยใช้ฉบับ ร๒ เป็นหลักในการชำระตรวจสอบ เพราะฉบับ ร๒ เป็นฉบับที่มีตัวอักษรงาม อ่านง่าย จารผิด จารตกน้อย ใช้ตัวอักษรที่นักสับสน เช่น ทัวฐ, ถ ถูกต้อง

๓. แปลคัมภีร์พุทธบาทมงคลที่ชำระตรวจสอบแล้วเป็นภาษาไทย

๔. ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์พุทธบาทมงคลในด้านลักษณะการจาร ข้อบกพร่องในการจาร สำนวนการเขียนและภาษาในคัมภีร์พุทธบาทมงคล

๕. ศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องพระพุทธบาท

จ. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. ได้คัมภีร์พุทธบาทมงคลที่มีข้อความถูกต้องสมบูรณ์พร้อมทั้งคำแปลเป็นภาษาไทย

๒. ได้ทราบถึงคำอธิบายมงคล ๑๐๘ ประการในด้านธรรมาธิษฐาน เป็นการอธิบายให้เห็นถึงความหมายทางธรรมะของมงคล ๑๐๘ ประการที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาท

๓. ได้ทราบถึงแนวคิดเรื่องพระพุทธบาท

๔. ได้ทราบถึงพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า ข้อธรรมต่าง ๆ พระวินัย และความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น บทอธิบายพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ รวมทั้งได้ความรู้เกี่ยวกับลักษณะของวัตถุต่าง ๆ ที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาท เช่น ความรู้เกี่ยวกับเรื่องพัด และฉัตร เป็นต้น

ฉ. ความเป็นมาของคัมภีร์พุทธบาทมงคล

คัมภีร์พุทธบาทมงคลเป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายมงคล ๑๐๘ เทียบกับพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เช่น พญานกยูง หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ขอช้าง หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ เป็นต้น ในคัมภีร์พุทธบาทมงคลไม่มีบทปณามพระรัตนตรัย เริ่มเรื่องกล่าวถึงชื่อมงคลต่าง ๆ ที่ปรากฏที่พระพุทธบาท ต่อจากนั้นจึงอธิบายมงคลแต่ละมงคลจนครบชื่อมงคลที่กล่าวถึงข้างต้น ไม่ปรากฏชื่อผู้รจนา สถานที่รจนา ในการวิจัยได้พบที่มาของเรื่อง และข้อสันนิษฐานสมัยที่รจนาและสถานที่รจนาดังนี้

พลสมุกกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑. ที่มาของเรื่อง

เนื้อเรื่องคัมภีร์พุทธบาทมงคลมีที่มาจากหลายคัมภีร์ด้วยกัน คือ พระไตรปิฎก คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี และบทมหาสาวังในคัมภีร์มหาทิพมนต์[๑] มีรายละเอียดดังนี้

๑.๑ พระไตรปิฎก

ธรรมที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธบาทมงคลนี้มีที่มาจากพระไตรปิฎก ได้แก่

- บทพระพุทธคุณ บทพระธรรมคุณ และบทพระสังฆคุณ มีปรากฏอยู่ทั่วไปในพระสุตตันตปิฎก เช่น ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ หน้า ๖๗ และในอังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต หน้า ๓๑๗ - ๓๑๘ เป็นต้น
- หัวข้อธรรมต่าง ๆ เช่น โพชฌงค์ ๗ มีปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค หน้า ๒๖๔ และในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ หน้า ๓๐๖ เป็นต้น
- อริยทรัพย์ ๗ มีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค หน้า ๒๖๔ และพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต หน้า ๕
- ข้อความที่เกี่ยวกับ วีสติวิธาย อเนสนาย (การแสวงหาอันไม่ควร ๒๐ อย่าง) บางตอนมีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส หน้า ๔๕๐

---

[๑] คัมภีร์มหาทิพมนต์ เป็นคัมภีร์ที่ประกอบด้วยมนต์บทต่าง ๆ ๕ บท คือ ๑. มหาทิพมนต์ ๒. ชัยมงคล ๓. มหาชัย ๔. อุณหิสวิชัย ๕. มหาสาวัง สำหรับสวดเพื่อให้เกิดความสวัสดีมีชัย และให้อายุยืนนาน ในสมัยก่อนเมื่อจะยกทัพไปทำศึกสงคราม แม่ทัพจะสอนให้พวกทหารสวดมหาทิพมนต์เป็นประจำทุกคืน

ดูสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระปริตร (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๒๔.

๑.๒ คัมภีร์สุมังคลวิลาสินีและคัมภีร์มโนรถปูรณี

- ชื่อมงคล ๑๐๘ ลางส่วนตรงกับคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ภาคที่ ๒ หน้า ๕๒
- ชื่อช้าง ๑๐ ตระกูลมีปรากฏในมโนรถปูรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ภาคที่ ๓ หน้า ๓๖๘

๑.๓ คัมภีร์มหาทิพมนต์

ในคัมภีร์พุทธบาทมงคลมีข้อความบางตอนที่ผู้รจนาได้นำมาจากบทมหาสาวังในคัมภีร์มหาทิพมนต์ดังนี้

มหาสาวังในคัมภีร์มหาทิพมนต์	คัมภีร์พุทธบาทมงคล
นโม ตสฺส ภควโต อรหโต	
สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ	
สาวํ คุณญฺจ วิชฺชา จ พลํ เตชญฺจ วีรยํ	สาวํ คุณญฺจ วิชฺชา จ พลํ เตชญฺจ วิริยํ
สิทฺธิกมฺมธมฺมสจฺจํ นิพฺพานํ โมกฺขคุยฺหกํ	สิทฺธิ กมฺมํ ธมฺมํ สจฺจํ นิพฺพานํ โมกฺขํ คุยฺหกํ
ทานํ สีลญฺจ ปญฺญา จ นิกฺขปุญฺญ ภาคุยํ ตปฺ	ทานํ สีลญฺจ ปญฺญา จ นิกฺขํ ปุญฺญ ภาคุยํ ตปฺ
ยสํ สุขํ สิริ รูปํ จตุวีสติ เทสนา ฯ	ยสํ สุขํ สิริ รูปํ จตุวีสติ เทสนา ฯ
.....	.....
อินฺทสาวํ เทวสาวํ พฺรหฺมสาวํ มหาพฺรหฺมสาวํ อิสิสาวํ มหาอิสิสาวํ มุนิสาวํ มหามุนิสาวํ สปฺปุริสสาวํ มหาสปฺปุริสสาวํ จกฺกวตฺติสาวํ มหาจกฺกวตฺติสาวํ โพธิสาวํ ปจฺเจกโพธิสาวํ อรหนฺตสาวํ สพฺพสิทฺธิวิชฺชาธรานํ สาวํ สพฺพโลกาจริยานํ สาวํ เอเตน สาเวน เอเตน สจฺจวจเนน วา มยฺหํ สุวตฺถิ โหตุ สฺวาหาย ฯ	อินฺทสาวํ เทวสาวํ จกฺกวตฺติสาวํ มหาจกฺกวตฺติสาวํ พฺรหฺมสาวํ มหาพฺรหฺมสาวํ อิสิสาวํ มหาอิสิสาวํ มุนิสาวํ มหามุนิสาวํ สปฺปุริสสาวํ มหาสปฺปุริสสาวํ พุทฺธสาวํ ปจฺเจกพุทฺธสาวํ อรหนฺตสาวํ สพฺพสิทฺธิวิชฺชาธรานํ สาวํ สพฺพโลกาจริยานํ สาวํ เอเตน สาเวน เอเตน สจฺเจน วา ตุยฺหํ สุวตฺถิ โหตุ สฺวาหาย ฯ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาสาวังในคัมภีร์มหาทิพมนต์

นโม พุทฺธสฺส นโม ธมฺมสฺส นโม สงฺฆสฺส
เสยฺยถีทำ หุลูหุลูหุลู สฺวาหาย ฯ[๑]

บทสวดมหาสาวังเริ่มต้นด้วย นโม ตสฺส ฯลฯ แล้วต่อด้วยบทที่ชื่อว่า จตุวีสติ เทสนา อันได้แก่ สาวำ คุณญฺจ วิชฺชา จนถึง จตุวีสติ เทสนา ต่อด้วยบทอินฺทสาวำ จนจบ สฺวาหาย ฯ บทต่อ ๆ ไปก็มีคำสวดมนต์คล้ายกับบทอินฺทสาวำ เพียงแต่เปลี่ยนคำหลังตามที่กล่าวถึงในบท จตุวีสติ เทสนา เป็น อินฺทคุณำ อินฺทวิชฺชา อินฺทพลำ ตามลำดับจนถึง อินฺทรูปำ

คัมภีร์พุทธบาทมงคลยกมาเพียงบทเดียวคือ อินฺทสาวำ บทที่ยกมานี้มีคำที่ผิดเพี้ยนไปจากต้นฉบับเดิม คือ มยฺหำ ในมหาสาวัง เป็น ตุยฺหำ ทำให้ข้อความเปลี่ยนไปดังนี้

มหาสาวัง	คัมภีร์พุทธบาทมงคล
เอเตน สจฺจวจเนน วา มยฺหำ สุวตฺถิ โหตุ สฺวาหาย ฯ	เอเตน สจฺเจน วา ตุยฺหำ สุวตฺถิ โหตุ สฺวาหาย ฯ
ด้วยคำสัตย์นี้ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าเพื่อความไม่เสื่อมหาย	ด้วยสัจจะนี้ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านเพื่อความไม่เสื่อมหาย

นอกจากนี้ในคัมภีร์พุทธบาทมงคลยังมีข้อความที่แทรกอยู่ระหว่าง จตุวีสติ เทสนา กับอินฺทสาวำ คือ เอวญฺจ โสฬสธมฺมา พุทฺธา เทวา สรนฺติ จ ข้อความนี้มีปรากฏในบทสวดมนต์มหาทิพมนต์ในคัมภีร์มหาทิพมนต์ว่า

เอตา โสฬสธมฺมา พุทฺธา เทวา สรนฺติ จ[๒]

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำข้อความเหล่านี้มาจาก

---

[๑]ราชบัณฑิตยสภา, มหาทิพมนต์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑), หน้า ๓๖ - ๔๒.

[๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

คัมภีร์มหาทิพมนต์ แต่ไม่ได้คัดลอกบาลีโดยตรงทั้งหมด เพียงแต่นำข้อความมาเรียบเรียงใหม่เป็นร้อยแก้ว รูปแบบการวางคำเหล่านี้จึงต่างกันไป นอกจากนี้มีคำลางคำที่นำมาจากคัมภีร์มหาทิพมนต์เพี้ยนไปจากต้นฉบับเดิมคือ มยฺหํ เป็น ตุยฺหํ และ พุทฺธา เป็น ตุทฺธา คำว่า ตุทฺธา ไม่มีในภาษาบาลี คำที่ถูกต้องคือ พุทฺธา ตามที่ปรากฏในคัมภีร์มหาทิพมนต์ซึ่งเป็นต้นฉบับเดิม ความผิดพลาดนี้เข้าใจว่าเกิดจากการจารคัมภีร์พุทธบาทมงคล

ที่มาของข้อธรรมต่าง ๆข้างต้นนี้ แสดงว่าผู้รจนาได้อ่านและค้นคว้าคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่น ๆ เช่น สุมังคลวิลาสินี เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงความรู้อันกว้างขวางของผู้รจนาได้เป็นอย่างดี

๒. ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้รจนา สถานที่รจนา และสมัยที่รจนา

ดังได้กล่าวแล้วว่าคัมภีร์นี้ไม่ปรากฏชื่อผู้รจนา สถานที่รจนา และสมัยที่รจนา จึงยากที่จะทราบได้ว่าผู้รจนาเป็นใคร แต่สามารถสันนิษฐานเกี่ยวกับสถานที่รจนาและสมัยที่รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้ด้วยอาศัยลักษณะการใช้ภาษาและไวยากรณ์ในคัมภีร์นี้เป็นหลักในการสันนิษฐาน เพราะฉะนั้นจึงควรศึกษาลักษณะการใช้ภาษาและไวยากรณ์ในคัมภีร์นี้ก่อนที่จะมีการสันนิษฐานตามลำดับต่อไป

ลักษณะการใช้ภาษาและไวยากรณ์ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล

คัมภีร์พุทธบาทมงคลมีลักษณะการใช้ภาษาและไวยากรณ์ดังนี้

๑. การใช้ลิงค์ไม่แน่นอน

ในคัมภีร์นี้ศัพท์เดียวกันบางครั้งแจกศัพท์ได้หลายลิงค์ เช่น ศัพท์บางคำเป็นปุลิงค์ ใช้เป็น นปุสกลิงค์ หรือศัพท์ที่เป็น นปุสกลิงค์ ใช้เป็น ปุลิงค์ ศัพท์บางคำใช้ทั้ง ๓ ลิงค์ก็มี เช่น

๑.๑ ศัพท์ที่เป็นปุลิงค์ ใช้เป็น นปุสกลิงค์

ปุคฺคโล เป็น ปุคฺคลานิ : ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลานิ (๒)

รตนชงฺโค " รตนขคฺคํ : ตสฺมา อิทํ รตนขคฺคํ พุทฺธรตนนฺติ วุจฺจติ ฯ (๓๔)

สมุทฺโท เป็น สมุทฺทำ : ตสฺมา ตำ จตุสจฺจธมฺมจตุสมุทฺทำ พุทฺธรตนนฺติ วุจฺจติ ฯ (๘๒)

ราชา " ราชำ : อิทำ สิราชำ พุทฺธรตนนฺติ วุจฺจติ ฯ (๑๐๓)

๑.๒ ศัพท์ที่เป็น ปุลิงค์ ใช้เป็น นปุสกลิงค์ และ อิตถีลิงค์

โมรหตฺโถ เป็น โมรหตฺถา, โมรหตฺถำ : โมรหตฺถาติ อิทำ รตนวิชฺชนี โมรหตฺถำ (๘๔)

๑.๓ ศัพท์ที่เป็น นปุสกลิงค์ ใช้เป็น ปุลิงค์

จามรำ เป็น จามโร : สุวณฺณจามโร (๓๐)

ธนำ " ธนา : ตสฺมา อิเม สตฺตอริยธนา ปน สตฺตมหาสราติ วุจฺจนฺติ ฯ (๘๒)

๑.๔ ศัพท์ที่เป็น นปุสกลิงค์ ใช้เป็น ปุลิงค์ และอิตถีลิงค์

วิญญาณำ เป็น วิญญาโณ, วิญญาณา : อยำ อาวชฺชนวิญญาโณ (๘๕) อยำ ทสฺสนวิญญาณา (๘๖)

๑.๕ ศัพท์ที่เป็นอิตถีลิงค์ ใช้เป็น ปุลิงค์

ปริสา เมื่อแจกวิภัติที่ ๓ พหูพจน์ เป็น ปริสาหิ ท่านใช้เป็น ปริเสหิ : สุวณฺณภมโรติ ตถา หิ ภควา จตุปริเสหิ เสวมาโน เตสำ จตุปริสานำ หทเย ทิฏฺฐิมานำ วิเหฐยติ ฯ (๑๒๔)

๑.๖ ศัพท์ที่เป็น อิตถีลิงค์ ใช้เป็น นปุสกลิงค์

กรุณา เป็น กรุณำ : ตสฺมา อิทำ มหากรุณำ รตนโมรหตฺถนฺติ วุจฺจติ ฯ (๘๕)

มาลา " มาลำ : รตนวลฺลีติ อิทำ รตนมาลำ (๘๖)

๒. ศัพท์บางคำมีรูปแตกต่างจากปทานุกรม เช่น

ปทานุกรม		พุทธบาทมงคล
จกฺกวาก	เป็น	จากวาก
ปสุกูล	"	ปสุกุจ
วีชนี	"	วิชฺชนิ
มกุฏ	"	มงฺกุฏ
วลฺลี	"	วลฺลิ
สารุปฺป	"	สารูป
กุมฺภีล	"	กุมฺภิร
อุณฺหีส	"	อุณฺหิส
มกร	"	มงฺกร
กรวีก	"	กรวิก
ภทฺทปีฐ	"	ภทฺทปิฏฺฐ

เหตุที่ใช้ศัพท์ที่มีรูปต่างไปจากปทานุกรม เพราะใช้ศัพท์บาลีตามที่ออกเสียงในภาษาไทย เช่น

ศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทย	ศัพท์ที่ใช้ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล
อุณหิส	อุณฺหิส
กรวิก	กรวิก
จากผาก, จากพราก	จากวาก
บังสุกุล	ปสุกุล
มงกุฎ	มงฺกุฏ
บังกร	มงฺกร
สารูป	สารูป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓. นิยมใช้คำสมาสยาว ๆ เช่น

กายทุจฺจริตวจีทุจฺจริตมโนทุจฺจริตสงฺขาตํ (๕๒)

สีลคนฺธสาร สมาธิคนฺธสาร ปญฺญาคนฺธสาร ปฏิลทฺธนามํ (๕๕)

ปาณาติปาตอทินฺนาทานกาเมสุมิจฺฉาจารมุสาวาทสุราเมรยมชฺชปานสงฺขาตํ (๑๒๔)

๔. การใช้คำขยายนามมักใช้ในลักษณะวิกติกัตตา เช่น

โส ภิกฺขุ ลุทฺทโก วิย อโหสิ ฯ (๓๔)

มยูรราชาคิ ตถา หิ ภตฺวา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชเนหิ สมนฺนาคโต โหติ ฯ (๑๒๘)

ยถา มหาเทวี อคฺคมเหสิรญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส จตุทีปกานํ ราชูนํ อคฺคมเหสิยานํ อิสฺสราธิปติกา โหติ ฯ (๙๖)

๕. นิยมใช้ปูรณสังขยาขึ้นข้อความ

ในการเขียนภาษาบาลี เมื่อจะบอกลำดับข้อนิยมใช้ปูรณสังขยาเมื่อจบข้อความ เช่น

"กตเม อฏฺฐงฺคมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา ฯ อฏฺฐวิโมกฺขา รูปี รูปานิ ปสฺสติ อยํ ปฐโม วิโมกฺโข ฯ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี เอโก พหิทฺธารูปานิ ปสฺสติ อยํ ทุติโย วิโมกฺโข ฯ"[๑]

แต่ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ใช้ปูรณสังขยาเมื่อขึ้นหัวข้อ เช่น

ตตฺถ ทสพลญาณนฺติ อิทํ ปฐมํ การณาการณ ญาณพลํ ชานาติ ฯ ทุติยํ กมฺมนฺตรวิปากนฺตรํ ญาณพลํ ชานาติ ฯ ตติยํ ปริจฺเฉทกมฺมํ ญาณพลํ ชานาติ ฯ (๑๑๕)

จะเห็นได้ว่า ใช้ปูรณสังขยาขึ้นข้อความเหมือนกับการใช้เลขบอกลำดับข้อในการเขียนภาษาไทย

---

[๑]ที.ปา. ๑๑/๔๕๓/๓๒๘.

ลักษณะของภาษาและไวยากรณ์ในคัมภีร์นี้ เป็นลักษณะของภาษาบาลีที่เสื่อมลงแล้ว เพราะมีการแจกศัพท์ลิงค์ต่าง ๆ ไม่แน่นอน มีศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทยปนอยู่มาก บางครั้งก็เกิดความสับสนเรื่องสระและพยัญชนะ ดังนั้นศัพท์หรายคำที่ใช้ในคัมภีร์นี้มีรูปศัพท์แตกต่างจากรูปศัพท์บาลีที่ใช้ในปัจจุบัน การขึ้นข้อความผู้รจนาใช้ปูรณสังขยาขึ้นข้อความเหมือนกับการใช้เลขบอกลำดับข้อในการเขียนภาษาไทย ประโยคที่ใช้เป็นประโยคแบบง่าย ๆ มีการใช้คำขยายนามในลักษณะของวิกติกัตตา อย่างไรก็ตามนับว่าผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลเป็นผู้มีความรู้กว้างขวางผู้หนึ่งในยุคนั้น จึงสามารถรจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลอ้างคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นได้

<u>สถานที่รจนา</u>

จากการศึกษาลักษณะภาษาและไวยากรณ์ในคัมภีร์นี้ จึงสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์นี้รจนาขึ้นในลานนาอันเป็นดินแดนที่อยู่ทางภาคเหนือของไทย เพราะมีศัพท์บาลีที่ใช้ในภาษาไทยปนอยู่มาก นอกจากนี้ยังใช้ปูรณสังขยาขึ้นข้อความเหมือนกับการใช้เลขบอกลำดับข้อในการเขียนภาษาไทย

<u>สมัยที่รจนา</u>

ส่วนสมัยที่รจนานั้นสันนิษฐานได้ว่า รจนาในสมัยที่ความรู้ภาษาบาลีเสื่อมลงแล้ว[๑] เพราะมีการแจกศัพท์ลิงค์ต่าง ๆ ไม่แน่นอน และศัพท์ลางคำที่ใช้มิใช่ศัพท์บาลีแท้

การที่มีข้อความจากบทมหาสาวังในคัมภีร์มหาทิพมนต์ ทำให้สันนิษฐานได้อีกว่าเป็นคัมภีร์ที่รจนาในสมัยเดียวกัน หรือหลังจากคัมภีร์มหาทิพมนต์ไม่นานนัก คัมภีร์มหาทิพมนต์

---

[๑]น.อ.แย้ม ประพัฒน์ทอง ได้สันนิษฐานว่า ความรู้ภาษาบาลีในลานนาเริ่มเสื่อมลงภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งก่อนหน้านั้นคือในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ เป็นระยะเวลาที่ความรู้ภาษาบาลีเจริญรุ่งเรืองมาก มีการรจนาคัมภีร์ภาษาบาลีหลายคัมภีร์ ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แล้ว คัมภีร์ภาษาบาลีที่รจนาในสมัยนี้มีน้อยมาก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า "แต่งขึ้นทางกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อเมืองเวียงจันทน์ยังเป็นรัฐอิสระ[1] แต่แต่งในสมัยเมื่อความรู้ภาษาบาลีเสื่อมทรามเสียมากแล้ว"[2]

เหตุที่สันนิษฐานว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคลรจนาในสมัยเดียวกัน หรือหลังจากคัมภีร์มหาทิพมนต์ไม่นานนัก เพราะในคัมภีร์มหาทิพมนต์มีศัพท์ยากคือ หุลู[3] ไม่มีคำอธิบายในคัมภีร์มหาทิพมนต์และคัมภีร์อื่นใดนอกจากในคัมภีร์พุทธบาทมงคล คำว่า หุลู นี้เป็นศัพท์ที่ยากจะเข้าใจในปัจจุบันนี้ก็ไม่มีผู้ใดทราบความหมาย ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลจะต้องเป็นผู้ที่อยู่ในยุคเดียวกันกับผู้รจนาคัมภีร์มหาทิพมนต์ จึงได้ทราบที่มาและความหมายของคำว่า หุลู เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ทราบความหมายของหุลู จึงได้อธิบายไว้ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล

ลักษณะภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล มีลักษณะของภาษาไทยปนอยู่บ้าง เช่น การใช้ศัพท์บางคำเป็นศัพท์บาลีตามที่ออกเสียงในภาษาไทย เช่น มงฺกโร เป็นต้น มีการใช้ปูรณสังขยาขึ้นข้อความเหมือนกับการใช้เลขบอกลำดับข้อในภาษาไทยซึ่งในภาษาบาลีจะวางปูรณสังขยาไว้ข้างหลังข้อความ เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์พุทธบาทมงคลเป็นคัมภีร์ที่ผู้รจนาเป็นคนไทย

007620

---

[1]เมืองเวียงจันทน์และเมืองหลวงพระบางอันเป็นอาณาจักรล้านช้าง ได้แยกออกเป็นรัฐอิสระ ๒ รัฐ เมื่อจ.ศ. ๑๐๕๗ ปีกุน สัปตศก พ.ศ. ๒๒๓๘

ดูอุทัย เทพสิทธา, ความเป็นมาของไทย - ลาว (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เปรมชัย, ๒๕๑๖), หน้า ๒๔๕.

[2]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระปริตร, หน้า ๒๕.

[3]คำว่า หุลู มาจาก พหุ + อุปปชฺชนฺติ ย่อพหุ เหลือ หุอุปปชฺชนฺติ แล้วย่อเหลือ หุ แปลว่า เกิดขึ้นมาก

ลู มาจาก ลุ ตัด + นสฺสนฺติ, วินสฺสนฺติ มีรูปศัพท์เป็น ลุนสฺสนฺติ, ลุวินสฺสนฺติ แล้วย่อเหลือ ลู แปลว่า สลายไป พินาศไป

สมัยที่รจนา ศันนิษฐานได้ว่ารจนาในสมัยที่ความรู้ภาษาบาลีในลานนาเสื่อมลงแล้ว เพราะจากการศึกษาลักษณะการใช้ภาษาและไวยากรณ์ในคัมภีร์นี้พบว่า มีการใช้สิงคไ่ แบบทม ประโยคที่ใช้เป็นประโยคง่าย ๆ นิยมใช้คำขยายนามแบบวิกติกัตตา และลักษณะของภาษามีลักษณะของภาษาไทยปน อีกประการหนึ่ง เนื้อหาบางตอนในคัมภีร์นี้มีที่มาจากคัมภีร์มหาทิพมนต์ แจะได้อธิบายคำว่า หุลู อันเป็นคำศัพท์ที่ยากและไม่มีคำอธิบายในคัมภีร์มหาทิพมนต์ หรือคัมภีร์อื่นใด เพราะฉะนั้นคัมภีร์พุทธบาทมงคลจึงรจนาภายหลังคัมภีร์มหาทิพมนต์ ซึ่งคัมภีร์นี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า แต่งขึ้นทางกรุงศรีสัตนาคนหุตในสมัยที่เมืองเวียงจันทน์ยังเป็นรัฐอิสระ ซึ่งตรงกับสมัยที่ความรู้ภาษาบาลีในลานนาเสื่อมลงแล้ว เพราะฉะนั้นคัมภีร์พุทธบาทมงคลจึงเป็นคัมภีร์ที่คนไทยเป็นผู้รจนาในสมัยที่ความรู้ภาษาบาลีในลานนาเสื่อมลงแล้ว

ช. <u>ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคลที่ใช้ในการชำระตรวจสอบ</u>

คัมภีร์พุทธบาทมงคลที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีทั้งหมด ๙ ฉบับ เรียงตามลำดับเจขของคัมภีร์พุทธบาทมงคลดังต่อไปนี้

๑. ฉบับรดน้ำดำ ไม้ประกับลายทองจีน เจขที่ ๖๙ ตู้ ๑๓๑ ชั้น ๑/๕ ใช้อักษรย่อว่า ร๓

๒. ฉบับทองน้อย รัชกาลที่ ๓ ไม้ประกับธรรมดา เจขที่ ๕๗๓ หิ้ง ๓ ชั้น ๓/๒ ใช้อักษรย่อว่า ท๑.

๓. ฉบับทองน้อย รัชกาลที่ ๓ ไม้ประกับลายทองจีน เจขที่ ๑๑๕๒ หิ้ง ๖ ชั้น ๑/๓ ใช้อักษรย่อว่า ท๒

๔. ฉบับรดน้ำดำเอก เจขที่ ๒๒๕๗ หิ้ง ๑๐ ชั้น ๓/๑

๕. ฉบับล่องชาดข้างลาย ไม้ประกับธรรมดา เจขที่ ๒๓๐๐ หิ้ง ๑๐ ชั้น ๔/๑ ใช้อักษรย่อว่า ล๒

๖. ฉบับทองทึบ ไม้ประกับรดน้ำดำ เจขที่ ๒๓๑๓ หิ้ง ๑๐ ชั้น ๔/๑ ใช้อักษรย่อว่า ท๓

๗. ฉบับ รถน้ำแดง รัชกาลที่ ๒ ไม้ประกับลายกำมะลอ เลขที่ ๒๓๒๐ หิ้ง ๑๐ ชั้น ๔/๑ ใช้อักษรย่อว่า ร๓

๘. ฉบับล่องชาด ไม้ประกับทาชาดเขียนลายทอง เลขที่ ๔๔๕๕ ตู้ ๑๓๒ ชั้น ๒/๓ น. ใช้อักษรย่อว่า ล๑

๙. ฉบับรถน้ำคำโท รัชกาลที่ ๓ ไม้ประกับประดับเกจ็ดหอย เลขที่ ๖๘๖๑ ตู้ ๑๒๘ ชั้น ๒/๑ ใช้อักษรย่อว่า ร๖

ในจำนวน ๙ ฉบับนี้ ฉบับรถน้ำคำเอกชำรุดมาก ไม่สามารถนำมาใช้เป็นต้นฉบับได้ ดังนั้น ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคลที่ใช้ในการชำระตรวจสอบจึงมี ๘ ฉบับเท่านั้น

ข. <u>ลักษณะทั่วไปของต้นฉบับคัมภีร์ใบลานพุทธบาทมงคลทั้ง ๘ ฉบับ</u>

ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคลมีลักษณะทั่วไป ดังนี้

๑. <u>ลักษณะรูปเล่ม</u>

๑.๑ ความกว้างยาว ใบลานมีขนาดกว้างยาวระหว่าง ๕ x ๕๕ เซนติเมตร ถึง ๕ x ๕๘ เซนติเมตร

๑.๒ การจาร จารหน้าละ ๕ บรรทัด บรรทัดหนึ่งมีตัวอักษรประมาณ ๖๐ - ๖๕ ตัวอักษร

๑.๓ การเข้าผูก ใบลาน ๒๔ ลาน รวมเป็นผูกหนึ่ง ใบลานแต่ละลานมีรู สำหรับร้อยสายสนอง (ด้ายหรือไหม) ๒ รู

๒. <u>ลักษณะการจาร</u>

คำที่จารส่วนใหญ่จะมีลักษณะติดต่อกันไป ไม่มีการแยกเป็นคำ ๆ เมื่อจารจบบรรทัดแล้วจึงขึ้นบรรทัดใหม่ บางครั้งคำที่จารอยู่คาบเกี่ยวกันระหว่างบรรทัด ระหว่างหน้า หรือระหว่างผูก เช่น วุจฺจติ วุ อยู่บรรทัดหนึ่ง จฺจติ อยู่อีกบรรทัดหนึ่ง พุทฺธปติโก พุทฺธปติ อยู่ผูกที่ ๑ โก อยู่ผูกที่ ๒ เป็นต้น

เมื่อมีปัญหาในการจาร เช่น จารผิด จารตก มีวิธีแก้ไข ดังนี้

๒.๑ จารผิด ใช้เครื่องหมายวงกลมกลางตัวอักษร เช่น ยู บางครั้งก็ใช้หมึกเขียนทับ หรือใช้รง[๑] ลบ ยกเว้น ฉบับ ท๑ ที่ใช้รัก[๒] ลบ

๒.๒ จารตก เมื่อจารตกจะเขียนตัวอักษร คำ หรือข้อความที่จารตกไว้ข้างล่างหรือข้างบนตรงที่จารตกแล้วแต่จะเหมาะสม

๓. การใช้เครื่องหมายวรรคตอน

๓.๑ เครื่องหมาย ะ ใช้ใส่ข้างหลังคำที่จารสุดบรรทัดแต่ยังไม่จบคำ เช่น กาเระ ขึ้นบรรทัดใหม่เป็น ตฺวา แต่ไม่แน่นอนเสมอไป บางแห่งมีเครื่องหมายกำกับ บางแห่งไม่มีเครื่องหมายกำกับ บางคำจารจบในบรรทัดเดียวกันก็ใส่เครื่องหมายกำกับไว้ เช่น วุจฺจติ ทั้งนี้เนื่องจากผู้จารไม่เข้าใจรูปคำบาลี

๓.๒ เครื่องหมาย ฯ ใช้ใส่เมื่อจารจบประโยค

ฉ ลักษณะเฉพาะของคัมภีร์พุทธบาทมงคลแต่ละฉบับ

ลักษณะเฉพาะของคัมภีร์พุทธบาทมงคลแต่ละฉบับมีรายละเอียด ดังนี้

๑. ฉบับรดน้ำแดง รัชกาลที่ ๒ ไม้ประกับลายกำมะลอ เลขที่ ๒๓๒๐ อักษรย่อ ร๑ จารด้วยอักษรขอม มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ ลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๒ ลาน ฉบับนี้เป็นฉบับหลวง มีตราครุฑจับนาคซึ่งเป็นตราประจำรัชกาลที่ ๒ ประทับอยู่ที่

---

[๑]รง เป็นยางไม้พวกหนึ่งมีสองชนิด คือ รงกา ยางสีเขียว ๆ และรงทอง ยางสีเหลือง ใช้ทำยาและใช้เขียนหนังสือ หรือใช้เป็นสีระบาย (พจนานุกรมฉบับราช-บัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ หน้า ๗๕๓)

[๒]รัก เป็นยางไม้ที่ทำจากต้นรัก สำหรับลงพื้นหรือทาสิ่งต่าง ๆ ยางนี้เรียกว่าน้ำรัก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ หน้า ๗๖๔)

ใบรองปกด้วย ลักษณะอักษรที่จารไม่เป็นแบบเดียวกันตลอด เพราะมีผู้จาร ๒ คน ลักษณะตัวอักษรที่จารส่วนใหญ่สวยงาม เป็นระเบียบ มีเพียง ๒ - ๓ จานของแต่ละผูกที่เป็นลายมือของผู้ช่วยจารที่จารตัวอักษรอ่านยาก ฉบับนี้มีจารผิด จารตกหลายแห่ง

๒. ฉบับรดน้ำกำโท รัชกาลที่ ๓ ไม้ประกับประดับเกล็ดหอย เลขที่ ๖๔๖๐ อักษรย่อ ร๒ จารด้วยอักษรขอม มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ จาน ผูกที่ ๒ มี ๒๓ จาน ฉบับนี้เป็นฉบับหลวง ผู้จารจารอย่างประณีต ตัวอักษรสวยงาม อ่านง่าย ใบลานสะอาด ใช้ตัว ฐ, ฒ ถูกต้องตามอักขรวิธี ความผิดพลาดในการจารมีน้อย เป็นฉบับที่ดีที่สุดในจำนวน ๔ ฉบับ ผู้วิจัยจึงใช้ฉบับนี้เป็นต้นฉบับในการชำระตรวจสอบ

๓. ฉบับรดน้ำดำ ไม้ประกับลายทองจีน เลขที่ ๖๔ อักษรย่อ ร๓ จารด้วยอักษรมอญ มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ ลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๒ ลาน ฉบับนี้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓[1] ลักษณะอักษรที่จารไม่เป็นแบบเดียวกันตลอดเพราะมีผู้จาร ๒ คน จารคนละผูก ผูกที่ ๑ จารผิดและจารตกมาก จาร ค กับ ต สับสนกันมาก ทั้งนี้เนื่องจากใช้ต้นฉบับตัวอักษรขอม พยัญชนะ ค ( ) กับ ต ( ) คล้ายกันมาก ผู้จารอักษรขอมจาร ค กับ ต เหมือนกัน จึงทำให้ผู้จารอักษรมอญแยก ค กับ ต ไม่ออก จึงได้จาร ค เป็น ต หลายแห่ง ผูกที่ ๒ ผู้จารจาร ก กับ ต ไม่สับสนกัน จารผิด จารตกน้อย

---

[1]เจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรมอญแผนกอักษรโบราณ ห้องสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติอธิบายว่า "ลายทองจีนนิยมทำกันเฉพาะในรัชกาลที่ ๓ เท่านั้น เพราะสมัยนี้มีการค้าขายกับจีนมาก จึงนำศิลปะแบบจีนมาใช้ และเริ่มทำในสมัยนี้เป็นครั้งแรก"

ดูเกรียงศักดิ์ ไทยกุรุพันธ์, "โลกทีปกสารปริเฉทที่ ๑ และ ๒ : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๗.

๔. ฉบับทองน้อย รัชกาลที่ ๓ ไม้ประกับธรรมดา เลขที่ ๕๗๓ อักษรย่อ ท๑ จารด้วยอักษรขอม มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ ลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๑ ลาน ฉบับนี้เป็นฉบับหลวง มีตราปราสาทซึ่งเป็นตราประจำรัชกาลที่ ๓ ประทับอยู่ที่ใบรองปกด้วย ลักษณะอักษรที่จารสวยงาม แต่สีของใบลานไม่สม่ำเสมอ ใบลานเดียวกันบางแห่งขาวสะอาด ทำให้อักษรที่จารไม่ชัดเจน แต่บางแห่งมีสีเข้มเกือบดำ เลอะเทอะ[1] ทำให้อ่านยาก

๕. ฉบับทองน้อย รัชกาลที่ ๓ ไม้ประกับลายทองจีน เลขที่ ๑๑๕๒ อักษรย่อ ท๑ จารด้วยอักษรขอม มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ ลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๒ ลาน ฉบับนี้เป็นฉบับหลวง ลักษณะอักษรที่จารไม่เป็นแบบเดียวกันตลอด มีผู้จารหลายคน ในบางแห่งตัวอักษรที่จารอ่านยาก จารผิด จารตกบ้าง

๖. ฉบับล่องชาด ไม้ประกับทาชาดเขียนลายทอง เลขที่ ๔๔๕๕ อักษรย่อ ส๑ จารด้วยอักษรขอม มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ ลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๗ ลาน ผู้สร้างคัมภีร์นี้คือ พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง)[2] สร้างในรัชกาลที่ ๓ ลักษณะอักษรที่จารอ่านง่าย

---

[1]ที่เป็นเช่นนี้เพราะลูกประคบที่ขัดใบลานร้อนจัด จึงทำให้ใบลานเกรียม (คำอธิบายของคุณวิรัตน์ อุนนาทรวรางกูร เจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญแผนกอักษรโบราณ) ดูรายละเอียดในเรื่องการจารในภาคผนวก

[2]พระยาศรีสหเทพ (เพ็งหรือทองเพ็ง) เป็นบุตรนายชำนาญ (ทองขวัญ) และท่านขอนทอง เกิดเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีฉลู เบญจศก ศักราช ๑๑๕๕ (พ.ศ. ๒๓๓๖) เมื่ออายุได้ ๑๑ ปี บิดาพาไปฝากนายรัตและนายแก้วผู้เป็นอาทั้งสองให้ช่วยสอนวิทยาการต่าง ๆ ในทางราชการ และขอให้แนะนำเข้าทำราชการในกระทรวงมหาดไทยเป็นเสมียนสำหรับศาลาลูกขุนฝ่ายซ้าย ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นหมื่นพิพิธอักษรหลวงศรีเสนา ปลัดพระธรรมนูญในกรมมหาดไทย และพระยาศรีสหเทพตามลำดับ พระยาศรีสหเทพถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) เป็นปีที่ ๒๒ ในรัชกาลที่ ๓

ดูประยุทธ สิทธิพันธ์, ต้นตระกูลขุนนางไทย (ธนบุรี : สำนักพิมพ์กรุงธน, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๖ - ๑๔๒.

จารตกน้อย

๗. ฉบับล่องชาดช้างลาย ไม้ประกับธรรมดา เลขที่ ๒๓๐๐ อักษรย่อ ล๒ มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ ลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๐ ลาน ฉบับนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้สร้างและสมัยที่สร้าง บอกแต่ผู้จารชื่อนายจัน และผู้ชำระชื่อวิไนทัน ลักษณะตัวอักษรที่จารอ่านง่ายแต่ขาดความประณีตในการจาร จารผิด จารตกมากที่สุดในจำนวน ๘ ฉบับ ผู้จารไม่ได้จารตัวอักษรติดต่อกันไปจนจบประโยค มีเว้นวรรคตอนบ้าง เนื่องจากผู้จารไม่เข้าใจรูปคำบาลี จึงเว้นวรรคตอนแบบแยกคำก็มี วิไนทันเป็นผู้ตรวจหานได้พยายามแก้ไขด้วยการใส่เครื่องหมาย ---- หรือ .... ระหว่างคำที่แยกกัน เช่น อนาคามิมคุ์ เป็น อนาคามิ----มคุ์, สีตลเมตตาทิธมฺมฺ เป็น สีตล....เมตฺตาทิธมฺมฺ เป็นต้น

๘. ฉบับทองทึบ ไม้ประกับรดน้ำดำ เลขที่ ๒๓๑๓ อักษรย่อ ท๓ จารด้วยอักษรขอม มีจำนวน ๒ ผูก ผูกที่ ๑ มี ๒๔ ลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๐ ลาน ฉบับนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้สร้างและสมัยที่สร้าง อักษรที่จารขาดความประณีต จารผิด จารตกมาก จารซ้ำข้อความก็มี

ญ. การวินิจฉัยคัมภีร์พุทธบาทมงคล

ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคลทั้ง ๘ ฉบับนี้มีเนื้อหาเหมือนกัน ข้อที่แตกต่างกันเป็นความแตกต่างทางด้านพยัญชนะ อันได้แก่ข้อบกพร่องในการจารจาง ๆ เช่น บางฉบับจารตก บางฉบับจารเกิน บางฉบับจารสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงยาว เป็นต้น รายละเอียดจะได้กล่าวถึงต่อไป

ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคลแบ่งได้เป็น ๒ สาย ตามลักษณะการจารคือ

สาย ก. ได้แก่ ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคล ฉบับ ร๑, ร๒, ร๓, ท๒ มีลักษณะการจารเหมือนกันคือ จารผิด จารตกเหมือนกัน และใช้ตัวฉ, ฐ ถูกต้องเหมือนกัน ดังนี้

๑. จารคำผิดเหมือนกัน เช่น

สนาภิกานิ	เป็น	สนาภิตานิ	(๒๘)
วาสุกิอุรคุคราชาติ	"	วาสกีอุรคุคราชาติ	(๑๑๔)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

-ธะนิปฺปติสงฺขาตํ	เป็น	-ธรนิปติสงฺขาตํ	(๔๔)
เวชฺโช	"	เวโช	(๕๗)
ติรจฺฉานานญฺจ	"	ติรจฺฉานญฺจ	(๙๕)

๒. จารตกเหมือนกันมี ๒ แห่งคือ จารคำว่า ฉฑฺฑนฺโต วารณราชา และจารคำว่า จ ตกไปทั้งคำ

๓. ใช้ ถ, ฐ ถูกต้องเหมือนกัน เช่น

ปฐมสงฺคายเน		(๗๒)
ปถฺเถนฺโต		(๓๓)
ฐิโต		(๑๐๓)
ปฐมํ		(๑๑๕)

ซึ่งอีกสายหนึ่งใช้ ถ, ฐ สับสน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

สาย ข. ได้แก่ ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคล ฉบับ ท๑, ท๓, ส๑, ส๒. มีลักษณะการจารผิดเหมือนกันดังนี้

๑. จารคำผิดเหมือนกัน เช่น

ติโลเก ฐิตานํ	เป็น	ติโลกถิตานํ	(๓๒)
ปาปุณิตุ	"	ปาปุณ	(๓๖)
พุทฺธมงฺคลสิริวจฺโฉ	"	พุทฺธมงฺคลสิริวจฺฉา	(๔๑)
วิชิตสมฺถ	"	วิชฺชิตสมฺถ	(๔๒)
ปณฺณรสกิเลเสหิ	"	ปณรสกิเลเสหิ	(๕๖)

๒. ใช้ ถ แทน ฐ เหมือนกัน เช่น

ปติฏฺฐิตาย	เป็น	ปติถิตาย	(๔๔)
ปฐมสงฺคายเน	"	ปถมสงฺคาเน	(๗๒)
มชฺฌิมฏฺฐกถายํ	"	มชฺฌิมถกถายํ	(๗๒)
ฐเปติ	"	ถเปติ	(๗๘)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ใช้ ฐ แทน ถ เหมือนกัน เช่น ปตฺเถนฺโต เป็น ปฏเฐนฺโต

ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคลทั้งสาย ก. และสาย ข. มีข้อความตรงกัน เป็นแต่จารผิดกันเป็น ๒ แบบ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ต้นฉบับคัมภีร์พุทธบาทมงคลทั้ง ๒ สายนี้มีที่มาจากต้นฉบับเดียวกัน เพียงแต่การคัดลอกกันต่อ ๆ มา ผู้จารขาดความประณีตในการจาร และมิได้ตรวจทานแก้ไข จึงทำให้ข้อความที่จารนั้นผิดกันไปเป็น ๒ แบบ แต่มิได้แตกต่างกันในเนื้อหาส่วนใหญ่

ฎ. ข้อบกพร่องที่เกิดจากการจาร

๑. จารผิดเพราะตัวอักษรคล้ายกัน (เฉพาะตัวอักษรขอม)

ก ( ) / ต ( )	เช่น	สพฺพปจฺจตฺถิเกหิ	เป็น	สพฺพปจฺจตฺถิเตหิ	(๔๔)
จ ( ) / ป ( )	"	จุทฺทสเจติยา	"	ปุทฺทสเจติยา	(๑๑๔)
ป ( ) / ม ( )	"	สปฺปุริสสาวฺ	"	สมฺปุริสสาวฺ	(๑๐๔)
ม ( ) / ป ( )	"	มุนิสาวฺ	"	ปุนิสาวฺ	(๑๐๔)
ส ( ) / ส ( )	"	สพฺพโลกานำ	"	สพฺพโสกานำ	(๔๑)
ห ( ) / ทฺร ( )	"	โสหสมหาพฺรหฺมโลกา	"	โสทฺรสมหาพฺรหฺมโลกา	(๓๑)
เณ( ) / โล( )	"	พฺรหฺมเณสุ	"	พฺรหฺมโลสุ	(๑๓๐)
ถา( ) / นา( )	"	มหาถามพเลน	"	มหานามพเลน	(๑๑๔)

๒. จารผิดเพราะตัวอักษรมีเสียงอ่านเหมือนกัน

ญ/ย	เช่น	พุทฺธญาณวิเสสำ	เป็น	พุทฺธยาณวิเสสำ	(๔๓)
ย/ญ	"	มยา	"	มญา	(๔๕)
ฏ/ต	"	ปากโฏ	"	ปากโต	(๑๐๑)
ฐ/ถ	"	ฐิโต	"	ถิโต	(๑๐๓)
ท/ธ	"	จนฺทิมาติ	"	จนฺธิมาติ	(๘๓)
น/ณ	"	กินฺนรีติ	"	กิณฺณรีติ	(๑๒๗)
พ/ภ	"	ปญฺจุกมฺพลนามเก	"	ปญฺจุกมฺภลนามเก	(๑๒๔)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓. จารตัวสะกดตัวตามผิด

ฏฐ/ฏฺฐ	เช่น	ปติฏฐิตาย	เป็น	ปติฏฺฐิตาย
ฏฺฐ/ฏฐ	"	ปฏฺเฐนฺโต	"	ปฏเฐนฺโต
ทฺท/ทฺธ	"	จตุสมุทฺโท	"	จตุสมุทฺโธ

๔. จารผิดเพราะความไม่รอบคอบของผู้จาร

ก. ด้านสระ

๑) จารสระตก เช่น

เมตฺตาจิตฺตํ	เป็น	เมตฺตจิตฺตํ	(๑๒๗)
ชานิตพฺโพ	"	ชานตพฺโพ	(๓๘)
วาสุกิอุรคฺตราชาติ	"	วาสกีอุรคฺตราชาติ	(๑๑๙)
ตสฺเสว	"	ตสฺสว	(๕๒)

๒) จารสระเกิน เช่น

สภาคภิกฺขุ	เป็น	สภาคาภิกฺขุ	(๓๓)
จตุราปายนิรเย	"	จตุราปายนิริเย	(๙๙)
นวโลกุตฺตรธมฺโม	"	นิวโจกุตฺตรธมฺโม	(๔๕)
มหาเมตฺตากรุณาย	"	มหาเมตฺตากรุณาย	(๑๒๗)

๓) จารสระผิด บางครั้งจารสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงยาว จารสระเสียงยาวเป็นสระเสียงสั้น บางครั้งจารเป็นสระอื่น

อา/โอ	เช่น	พุทฺธานํ	เป็น	พุทฺโธนํ	(๑๒๕)
อิ/อี	"	นิทานํ	"	นีทานํ	(๓๔)
อี/อิ	"	กินฺนรี	"	กินฺนริ	(๓๐)
อุ/อู	"	ปาปุณิตุ	"	ปาปูณิตุ	(๔๔)
อู/อุ	"	มูลกมฺมฏฺฐานํ	"	มุลกมฺมฏฺฐานํ	(๔๘)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โอ/อา	เช่น	อาฑิโต	เป็น	อาทิตา	(๓๕)
โอ/เอ	"	รุปกาโย	"	รูกาเย	(๔๘)

ข. ด้านพยัญชนะ

๑) จารพยัญชนะตก เช่น

ปรมสงฺคายเน	เป็น	ปถมสงฺคาเน	(๗๒)
กมโร	"	มโร	(๑๒๔)
ปริสา	"	ปสา	(๑๑๑)

๒) จารพยัญชนะเกิน เช่น

พุทฺโสติ	เป็น	พุทฺโธสติ	(๑๐๙)
ปณฺฑรหตฺถิโน	"	ปณฺฑรสหตฺถิโน	(๑๑๗)
อุรคฺคราชา	"	อุคฺครคฺคราชา	(๑๑๙)

๓) ไม่ซ้อนพยัญชนะในที่ควรซ้อน

ชฺช/ช	เช่น	จตุเวสารชฺชมฺมั	เป็น	จตุเวสารชชมฺมั	(๔๔)
ณฺณ/ณ	"	ปณฺณรสกิเลเสหิ	"	ปณรสกิเลเสหิ	(๕๒)
ตฺต/ต	"	โสตาปตฺติมคฺคกำ	"	โสตาปติมคฺคำ	(๖๕)
สฺส/ส	"	ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณำ	"	ปุพฺเพนิวาสานุสติญาณำ	(๘๕)

๔) ซ้อนพยัญชนะในที่ไม่ควรซ้อน

ค/คฺค	เช่น	ปุริสยุคานิ	เป็น	ปุริสยุคฺคานิ	(๖๓)
ช/ชฺช	"	ปพฺพชิโต	"	ปพฺพชฺชิโต	(๔๖)
ต/ตฺต	"	อมตำ	"	อมตฺตำ	(๑๓๑)
ย/ยฺย	"	วินิจฺฉยำ	"	วินิจฺฉยฺยำ	(๑๓๒)
ส/สฺส	"	อาวชฺชนวิสยวิญญาณำ	"	อาวชฺชนวิสฺสยวิญญาณำ	(๘๕)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ค. ด้านนิคหิต

๑) จารนิคหิตตก เช่น

อปฺปเวสิตุ	เป็น	อปฺปเวสิตุ	(๔๘)
รสิชาตๆ	"	รสิชาตๆ	(๔๒)
อมฺหากๆ	"	อมฺหาก	(๑๐๙)

๒) จารนิคหิตเกิน เช่น

นิสฺสาย	เป็น	นิสฺสายๆ	(๓๘)
วิย	"	วิยๆ	(๔๒)

ฎ. หลักเกณฑ์การเลือกคำ

๑. คำหรือข้อความในคัมภีร์พุทธบาทมงคลตรงกันทุกฉบับ ก็ถือว่าเป็นคำหรือข้อความที่ถูกต้อง

๒. คำหรือข้อความที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยจะใช้ฉบับ ร๒ เป็นหลักในการชำระตรวจสอบ

๓. ถ้าคำในฉบับอื่นเมื่อแปลแล้วได้ความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่องมากกว่าคำในฉบับ ร๒ หรือเป็นคำที่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์**ดีกว่าคำ**ในฉบับ ร๒ ผู้วิจัยจะใช้ตามคำในฉบับอื่นนั้น เช่น เย ปน สตฺตา ฉบับ ร๓, ท๑, ล๑, ล๒ เป็น เย ปน สตฺตา ฉบับ ร๒ เป็น โย ปน สตฺตา , โย เป็นเอกพจน์ สตฺตา เป็นพหูพจน์ขัดกันอยู่ ดังนั้นคำที่ถูกต้องคือ เย ปน สตฺตา

๔. ถ้าคำบาลีที่ใช้ในคัมภีร์พุทธบาทมงคลมีรูปคำผิดไปจากคำบาลีที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แจะคำนั้นผิดเหมือนกันทุกฉบับ ผู้วิจัยจะคงรูปนั้นไว้**เพราะเป็นลักษณะ**ของการใช้ภาษาในคัมภีร์นี้ แต่จะเขียนคำที่ถูกต้องตามปทานุกรมบาลี - ไทย - อังกฤษ - สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ โดยใช้อักษรย่อว่า ป.จ. หรือตาม The Pali Text Society's Pali English Dictionary ของ T.W.Rhys David and William Stede โดยใช้อักษรย่อว่า P.T.S. ไว้ที่เชิงอรรถ

ในกรณีที่คำเดียวกันมีปรากฏหลายแห่งในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ผู้วิจัยจะเขียนคำที่ถูกต้องไว้ให้เฉพาะคำแรกที่ปรากฏเท่านั้น

๕. ถ้ามีคำทั้งที่ถูกและผิดในคัมภีร์พุทธบาทมงคล จะใช้คำที่ถูกต้องทั้งหมด

๖. คำที่เป็นนิคหิตจะคงไว้เมื่อเป็นเศษวรรค และเมื่อเป็นพยัญชนะวรรคจะแปลงนิคหิตเป็นพยัญชนะท้ายวรรค

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย